

EBÛ CA'FER ET-TAHÂVÎ'NİN ŞAFİÎ MEZHEBİNDEN AYRILMA VE HANEFİ İMAMLARINA MUHALEFET NEDENLERİ*

Dr. Öğr. Üyesi İSA ATCI**

Özet: Ebû Ca'fer et-Tahâvî (v. 321/933) Hanefî mezhebinin erken dönem fakihlerindedir. Mısır'da doğup yetişmiş, Hanefî mezhebinin Mısır'da gelişmesine önemli katkıları olmuş bir fakihdir. Yaşadığı dönemde Hanefî mezhebinin Mısır'daki temsilcisi kabul edilmiştir. Tahâvî, mezhep taassubu ve taklit ruhunun henüz oluşmadığı bir dönemde yaşamıştır. Yirmi'li yaşlara kadar Şafîî mezhebine mensup iken Mısır'a atanan Hanefî kâdılarının da etkisi ile Hanefî mezhebine intikal etmiştir. Genel anlamda Ebû Hanîfe ve İmameyn'in tesis ettiği usûl kaideleri çerçevesinde içtihat etmekle birlikte birçok fikhî meselede Hanefî imamlarına muhalefet ederek kendi görüşlerini ortaya koymuştur. Çalışmamızın konusu, İmam Tahâvî'nin Şafîî mezhebinden ayrılma, Hanefî mezhebinin kurucu imamı Ebû Hanîfe (v. 150/767) ile öğrencileri İmam Ebû Yusuf (v. 182/798) ve İmam Muhammed'e (v. 189/804) muhalefet nedenlerini tespit etmektir.

Anahtar Kelimeler: İslam hukuku, fıkıh, Tahâvî, ihtilâf, hilâf, Hanefî mezhep imamları, Hanefî fakihler, Şafîî.

The Reasons for Abu Ja'far At-Tahâwî To Leave Shafîi Sect and His Reasons for Opposition To The Hanefî Imams

Abstract: Abu Ja'far at-Tahâwî (d. 321/933) is one of the early jurists of the early Hanafî sect. Born and raised in Egypt and made important contributions to the development of Hanefî sect in Egypt. In his days he was accepted as the representative of Hanefî sect in Egypt. Tahâwî lived in a period when the spirit of sectarian and imitation of imams did not yet exist. While he was a member of Shafîi sect till twenty years old, he was transferred to Hanafî school by the effect of Hanefî judges assigned to Egypt. Despite the fact that he act according to the methodology of the Hanafî imams, In many fiqh issues, he opposed the Hanafî imams and revealed his own views. Therefore the subject of our study is to identify the reasons for leaving the sect of Shafîi and the reasons of opposition to Abû Hanîfa (d. 150/767) who was the founder and leader of the Hanafî sect and İmam Abû Yusuf (d. 182/798) and İmam Mohammad (d. 189/805) who were the students of İmam Abû Hanîfa and the first conveyers of the sect of Hanafî.

Keywords: Islamic law, fiqh, Tahâwî, controversy (ikhtilâf), dispute, (hilâf), the imams of Hanafî sect, Hanafî jurists, Shafîi

* Bu makale, "Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin İbadetler İle İlgili Konularda Hanefî İmamlarına Muhalif Görüşleri" başlıklı doktora tezimizden istifade edilerek hazırlanmıştır. (Ankara Üniversitesi, 2018).

** Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, isakonevi@hotmail.com

GİRİŞ

Tahâvî'nin ismi, Ebû Ca'fer et-Tahâvî, Ahmed b. Muhammed b. Selâme, el-Ezdî şeklinde zikredilmektedir.¹

Mısır'da Sa'id bölgesinin kuzey kesiminde Nil nehri yakınlarında bir köy olan "Tahâ" köyüne nisbetle kendisine "Tahâvî" denilmiştir.² Tahâvî'nin doğumu ile ilgili farklı rivayetler bulunmakla birlikte ağırlıklı görüş hicrî 239/853 senesinde doğduğu yönündedir.³

Tahâvî genel kabule göre, 321/933 senesinde Zilkâ'de ayının ilk perşembe gecesi (24 Ekim 933 Perşembe) Mısır'da vefat etmiş, Karâfe kabristanlığına defnedilmiştir.⁴

Tahâvî yirmili yaşlara kadar Şafiî mezhebine müntesip olmuş, dayısı ve aynı zamanda İmam Şafiî'nin (v. 204/820) öğrencisi olan Müzenî'den (v. 264/878) Şafiî fikhını öğrenmiştir. Ancak daha sonra Hanefî mezhebine geçme kararı almıştır. Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in eserleri ile ilmî kişiliğini tesis etmiş, delillerden hüküm çıkarırken kendisine has bir metodoloji geliştirmeyerek Hanefî mezhebinin usûl ve metoduna göre içtihatla bulunmuştur. Bununla birlikte mezhep imamlarını olduğu gibi taklit etmemiş, birçok meselede kendi özgün görüşlerini ortaya koymuş ve delillendirme yoluna gitmiştir.

Tahâvî çok yönlü bir ilmî kişiliğe sahiptir. Fıkıh başta olmak üzere, akide, hadis, tefsir ve tabakât alanlarında eserler te'lif etmiştir.

Her ne kadar günümüzde *Akidetu't-Tahâviyye* isimli eseri ile çokça biliniyorsa da, te'lif ettiği diğer eserlere bakıldığında asıl ilgi alanının "fıkıh" olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü O, Kur'an'ın tüm ayetlerini tefsir etmek yerine sadece ahkâm ayetlerini tefsir etmeye yönelerek *Ahkâmu'l-Kur'an* isimli eserini te'lif etmiştir. Keza özel olarak ahkâm hadislerini incelemiş ve *Şerh-u Meâni'l-Âsâr* isimli eserini telif etmiştir.

Tahâvî, Ebû Hanife ve İmameyn'in görüşlerinin sonraki nesillere aktarılmasında önemli bir görev üstlenmiştir. Te'lif ettiği eserler, Hanefî fakihler tarafından ihtisar ve şerhlere konu edilmiştir.

1 Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, s. 59; Ziriklî, *el-A'lâm Kamusu't-Terâcim li Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arabi ve'l-Müste'rabine ve'l-Müsteşrikîn*, s. 206; Kevserî, *el-Hâvî, fî Sireti İmam Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 3; Kirânevî, *Ebû Hanife ve Ashabuhu*, s. 149.

2 Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, IV, 22; Aliyulkârî, *el-Esmâru'l-Ceniyye fî Esmâ'l-Hanefiyye*, s. 154; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Ayân ve Enbâi Ebnâi'z-Zamân*, s. 72; Semâni, *el-Ensâb*, VIII, 217; Suyûtî, *Lübbü'l-Lübâb fî Tahriri'l-Ensâb*, II, 88; Yunus es-Sadeî, *Tarih-u İbn Yunus el-Mısri*, I, 21.

3 Semâni, *el-Ensâb*, s. 218; Zehebî, *Siyer-u A'lâmi'n-Nübelâ*, XV, 28.

4 Kâtip Çelebî, *Süllemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, s. 213; İbn Kutluboğa, s. 102; Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, s. 809.

Hadis tasnif devrinin altın çağında yaşamış olan Tahâvî aynı zamanda hadis ilminde de imamdı. Birçok Mısır ulemasından ve Mısır'a gelen yabancı âlimlerden hadis dinlemişti.⁵ Ebû Ya'lâ el-Halîlî (v. 446/1055), o'nun hadis ilmini çok iyi bildiğini ifade ederek İmam Şâfiî'nin Müsned'inin sadece Tahâvî tarafından rivâyet edildiğini belirtmiştir.⁶

Zehebî (v. 748/1348), Tahâvî'yi hadiste "hüccet"⁷ mertebesinde, Suyûtî (v. 911/1505) ise *Husnu'l-Muhâdara* isimli eserinde "hafız"⁸ mertebesinde değerlendirmiştir.⁹

Tahâvî'nin fikhî alanda ilmi seviyesi de belirlenmeye çalışılmıştır. İbn Kemal Paşa (v. 940/1533) onu üçüncü tabakada "meselede müçtehit" olarak kabul etmiştir. Ona göre Tahâvî, mezhep imamından rivâyet bulunmayan meselelerde müçtehit-tir. Meselede müçtehit olan imam, ne usûl ne de fûru' meselelerde mezhep imamına muhalefet etme kudreti olmayan ancak hakkında mezhep imamından rivâyet bulunmayan meselelerde mezhep imamının tesis ettiği usul çerçevesinde hüküm çıkarabilen kişidir. Müteahhir Hanefî kitaplarında ekseriyetle İbn Kemal Paşa'nın Hanefî imamlarını yedi tabakaya ayırdığı taksim tercihe şayan görülmüştür.¹⁰

Buna rağmen, Leknevî, Mercânî (v. 1306/1888) ve Kevserî gibi İslam hukukçuları, İbn Kemal Paşa'nın bu taksimini hatalı bulmuştur. Onlara göre; müteahhir

5 Kuraşî, Muhyiddin Ebû Muhammed Abdulkadir b. Muhammed b. Muhammed b. Nasrullah ibn Salim b. Ebî'l-Vefâ, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv, Daru'l-Ulum, Riyad, 1993, s. 275; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 60.

6 Ebû Ya'lâ el-Halîlî, Hafız Ebû Ya'lâ Halil b. Abdullah b. Ahmed b. Halil el-Halîlî el-Kazvîni, *el-İrşâd fî Ma'rifeti Ulemâi'l-Hadis*, Mektebetü'r-Rüşd, 1. baskı, Riyad, 1989, s. 431-432.

7 **Hadiste Hüccet:** Bir râvi, dinî ve ilmi yönden güvenilir olduğu için gerek rivayet ettiği hadisler gerekse râviler hakkında yaptığı değerlendirmelerin, başka bir destekleyici rivayete (âdid) gerek duyulmadan delil olma özelliği taşımasıdır. Hüccet sayılan râvilerin rivayetleri birinci derecede sahih hadisler olup başta Sahihayn olmak üzere İbn Huzeyme ve İbn Hibbân gibi muhaddislerin sahih hadisleri derlemek amacıyla yazdıkları eserlerde bulunur. Hüccet kelimesi, oldukça geç döneme ait bazı hadis usulü kitaplarında 300.000 hadisi sened ve metinleriyle ezberleyen, senedlerdeki râvilerin biyografilerini, dinî ve ilmi durumlarını cerh ve ta'dîl ilmi açısından iyi bilen hadisçilere verilen, "hâfız" unvanından daha yüksek bir rivayet unvanı olarak da tanımlanmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. Uğur, Mücteba, "Hüccet", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, XVIII, 451.

8 **Hadiste Hâfız:** Hadis nakil ve rivayetini meslek edinip çok miktarda hadisi ezbere bilen kimsedir. Hadis hâfızı unvanını alacak kişinin ne kadar hadisi ezbere bilmesi gerektiği konusu ilk dönem âlimlerini fazla meşgul etmemiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Kandemir, M. Yaşar, "Hâfız", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, XV, XV, 79.

9 Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-Muîn fî Tabakâti'l-Muhaddisin*, thk. Muhammed Zinhim Muhammed Azb, Dâru's-Sahve, 1. baskı, 1987, s. 163; Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman, *Husnu'l-Muhadara fî Tarih-i Mısır ve'l-Kahira*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1. Baskı, 1387, I, 350.

10 Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 59.

Hanefî tabakat yazarları da İbn Kemal Paşa'nın bu taksimini tetkik etmeden olduğu gibi kabul etmiş ve kitaplarında nakletmişlerdir. Bu nakil silsilesi günümüze kadar devam edegelmiştir. Oysa Tahâvî, mezhep imamının görüş beyan ettiği meselelerde de ona muhalefet etmiş bir fakihdir. Bundan dolayı "mezhepte müçtehit" seviyesinde kabul edilmelidir.¹¹

Tahâvî'den henüz bir nesil önce yaşamış olan müçtehitler, müminleri kendi rey ve mezheplerini taklitle değil, Kitap ve sünnete uymaya davet ediyorlardı. Doğrudan doğruya bu kaynaklardan hüküm çıkaramayanlara bile hiç değilse fetvasına uyacağı müftinin delilini sorup öğrenmesini tavsiye ediyorlardı. Talebelerini taklitten men ediyor, münazara ve istişare meclisleri akdederek onlara içtihat terbiyesi veriyorlardı.¹²

Dolayısıyla Tahâvî'nin yaşadığı dönemde muayyen bir mezhebi taklit etmek zorunlu olmadığı gibi, taklitten sakınmak, en doğrusunu bulmak için çaba sarfetmek ve içtihat etmek tavsiye ediliyordu. Kanaatimizce Tahâvî'nin de mezhep değiştirmesinin ve mezhebe muhalif görüşlere sahip olmasının temel nedeni, ilim çevrelerinde ve kendisinde var olan böyle bir düşünce olmalıdır. Zira bir mezhebe bağlı iken mezhep değiştiren pek çok âlim olmuştur. Örneğin; Abdulaziz b. İmrân el-Huzâî (v. 234/848) ve İbn Dakiku'l-İyd (v. 702/1302) Mâlikî iken Şâfiî mezhebine geçmiş, Muhammed b. Abdillâh b. Abdilhakem (v. 268/881) Mâlikî iken Şâfiî mezhebine geçmiş ancak sonra tekrar Mâlikî mezhebine dönmüştür. Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed b. Nasr et-Tirmizî (v. 295/907) Hanefî iken Şâfiî mezhebine geçmiştir. Keza, Hatib el-Bağdâdî (v. 463/1070) Hanbelî iken Şâfiî mezhebine intikal etmiştir. İbn Fâris (v. 395/1004) Şâfiî iken Mâlikî mezhebine geçmiştir. Ebû Hayyan en-Nahvî (v. 745/1344) ise Zâhirî iken Şâfiî mezhebine geçmiştir.¹³

Bu bağlamda Tahâvî'nin, gerek ailesinin Şâfiî mezhebine mensup oluşu, gerekse 20'li yaşlara kadar Şâfiî mezhebini hem de İmam Şâfiî gibi bir fakihin talebesi olan öz dayısından tedris etmiş olmasına rağmen mezhep değiştirmiş olması, dönemin mezhep telakkisi dikkate alındığında, çok da yadırganacak bir durum değildir.

Diğer önemli bir husus ise Şâfiî mezhebinin daha güçlü ve yaygın olduğu ilmi bir çevrede bu mezhebi terk ederek Hanefî mezhebine geçmiş olmasıdır. Zira Tahâvî'nin yaşadığı dönemde Mısır'da Şâfiî mezhebi oldukça yaygın iken Hanefî mezhebi daha çok Irak'ta yaygındı.

11 Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 59; Nezir Ahmed, Abdullah, *Ebû Cafer et-Tahâvî, el-İmâmü'l-Muhaddisu'l-Fakih*, Dârul-Kalem, 1. baskı, Dimaşk, 1991, s. 151, 152.

12 Karaman, Hayrettin, *İslam Hukukunda İctihad*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1975, s. 169

13 Karaman, *İslam Hukukunda İctihad*, s. 218, 219.

1. TAHÂVÎ'NİN ŞAFÎÎ MEZHEBİNDEN AYRILMA NEDENLERİ

Tahâvî'nin mezhep değiştirmesinin nedenleri hususunda kaynaklarda farklı rivâyet ve yorumlar zikredilmiştir. Bu nakilleri şöyle sıralayabiliriz:

1.1. Dayısı Müzenî'nin Tahâvî'ye kızması onu öfkelenirmiş ve Hanefî mezhebine intikal etmiştir.

Şîrâzî'nin naklettiğine göre; Tahâvî, Şafîî mezhebinden olup dayısı Müzenî'den ders okuyordu. Dayısı bir gün ona “vallahi senden bir şey çıkmadı” diyerek kızdı. Dayısının bu sitemine öfkelenen Tahâvî onun ders halkasını terk ederek Hanefî mezhebine geçti. Kâdı Ebû Hâzim'den ve Ebû Ca'fer b. Ebî İmrân'dan ders okudu. Hatta *el-Muhtasar* isimli eserini bitirdiğinde “Allah dayıma rahmet etsin! Şayet sağ olsaydı ettiği yemin için keffâret vermesi gerekirdi.” dediği rivayet edilmiştir.¹⁴ Bazı kaynaklarda bu sözü Hanefî mezhebinde imam seviyesine yükselip ders verirken veya karışık bir meseleyi çözdüğünde söylediği de nakledilmiştir.¹⁵

Şîrâzî, naklettiği bu hadiseyi Ebû Abdullah el-Hasan b. Ali es-Saymerî'den o da Ebû Bekr Muhammed b. Musa el-Hârezmî (v. 403/1012)'den rivâyet etmiştir. Hârezmî ise Tahâvî'ye yetişmemiştir. Dolayısıyla nakledilen bu hikâye munkatıf bir rivâyettir. Aynı olayı Silefî (v. 576/1180) de Kudûrî'den (v. 428/1036) “valla-hi sen iflah olmadın” sözü ile nakletmiştir. Ancak bu rivâyette mürseldir. Zira Kudûrî ile Tahâvî arasında sened açısından kopukluk vardır.¹⁶

Tahâvî'nin “vallahi senden bir şey çıkmadı” veya “vallahi sen iflah olmadın” sözüne kızarak Müzenî'nin ders halkasını terk ettiği yönündeki rivayetleri değerlendiren Kevserî'ye göre; Tahâvî'nin “eğer Müzenî sağ olsaydı yemininden dolayı keffâret vermesi gerekirdi” sözü mazi sıygasıyla edilen bir yemindir. Böyle bir yemin ise yemin-i gamûs veya yemîn-i lağv kısmına dâhildir ki bu yeminlerden dolayı keffâret gerekmez. Tahâvî gibi bir insanın yeminin şartlarını ve hükmünü bilmesi mümkün değildir. Bu durum rivâyetin sağlıklı olmadığını göstermektedir.¹⁷

Tahâvî'nin yaşadığı dönemde hoca-talebe ilişkisine bakıldığında karşılıklı bir sevgi, saygı, tevazu ve edep vardır. Öğrenci hocası için gönlünde yüksek bir

14 Şîrâzî, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, s. 142.

15 Kınalızâde, Alaaddin Ali Çelebi b. Emrullah b. Abdulkadir el-Humeydî er-Rumî, el-Hanefî el Meşhur bi ibnu'l-Hinnâi, *Tabakâtu'l-Hanefiyye*, yay. haz. Süfyan b. Âyîş b. Muhammed ve Firâs b. Halil Meşal, Dâr-u İbnu'l-Cevzî, Amman, trs. s. 173.

16 Nezir Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 87; Kevserî, *el-Hâvî*, s. 16.

17 Kevserî, *el-Hâvî*, s. 16.

mertebe inşa etmiştir. Büyük bir takdir beslemektedir ona. Aynı şekilde hoca da öğrencisini çok sevmekte, ona ilmini, yardımını ve vaktini seferber etmekte ve onu adeta çocuklarından üstün tutmaktadır. Müzenî'nin Tahâvî'ye sarfettiği nakledilen kırıcı sözlerin vukuu bu açıdan da değerlendirilmelidir. Üstelik ahlâkî ve dinî erdemleri ile temayüz etmiş bir öğrenciye, öğrencilerine karşı sabrı ve anlayışı hocası Şâfiî'den öğrenmiş Müzenî gibi büyük bir hocanın bu sözleri sarf etmiş olması ayrıca değerlendirilmelidir.¹⁸

Kevserî, İmamın mezhep değiştirmesi ile ilgili rivâyetleri naklettikten sonra İbn Ebî İmrân'ın Kâdı Bekkâr'dan sonra Mısır'a kâdı olarak atandığını zikrederek, Kâdı Bekkâr'ın vefat tarihinin 270 olduğu göz önüne alındığında Tahâvî'nin bu tarihten sonra Mısır'a atanmış olan İbn Ebî İmrân'ın ders halkasına katılmış olması gerektiğini ifade etmektedir. Bu durumda tarihi kronoloji Müzenî'nin ders halkasını terk ettiğine dair tüm rivâyetleri muhal kılmaktadır. Zira Müzenî 264 yılında vefat etmiştir ki o tarihte İbn Ebî İmrân henüz Mısır'a kâdı olarak atanmış değildir.¹⁹

Esasen İbn Ebî İmrân'ın Mısır'a geliş tarihi bilinmemektedir. Bu bağlamda İbn Ebî İmrân'ın kâdı olarak atanmadan çok daha önce Mısır'a gelip yerleşmiş olma ihtimali de vardır. Öyle görünüyor ki Kevserî bu ihtimali gerçekçi görmemekte ve İbn Ebî İmrân'ın Kâdı Bekkâr'ın vefat ettiği yıl olan 270 yılından sonra Mısır'a geldiğini düşünmektedir.²⁰ Kaldı ki Ebû Ca'fer Ahmed b. Ebî İmrân el-Bağdâdî'nin 260 (874) yılında Mısır'a kâdı olarak tayin edildiği ve Tahâvî'nin yirmi yıl kadar onun derslerine devam edip Hanefî mezhebini kendisinden öğrendiği de rivâyet edilmiştir. Tahâvî'nin İbn Ebî İmrân'dan önce Kâdı Bekkâr'ın derslerine de katıldığı yönündeki rivâyetler birçok kaynaktan yer almıştır.²¹

18 Nezir Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 89.

19 Kevserî, *el-Hâvî*, s. 17.

20 Kevserî'yi bu kanaate vardırıran neden Kâdı Bekkâr'ın vefat edene kadar kâdılık görevini yürüttüğünü düşünmesidir. Oysa Kâdı Bekkâr 246 yılında halife Mütevekkil tarafından Mısır'a kâdı olarak atanmış ancak 254 yılında ilk defa Mısır'a gelen Ahmed b. Tolun Mısır'da idareyi ele alınca Kâdı Bekkâr'dan Muvaffâk b. Mütevekkil'in veliiahtlığının düşürülmesi için fetva istemiş ancak Kâdı Bekkâr bu talebi kabul etmemiştir. Bu olaydan sonra da vefat ettiği 270 yılına kadar hayatını hapiste geçirmiştir. Ahmed b. Tolun Merkezi idareye rağmen yerine Muhammed b. Şâzân el-Cevherî'yi görevlendirmiş ancak Kâdı Bekkâr'ı da resmen görevden azledememiştir. Bu bağlamda; kanaatimizce, İbn Ebî İmrân'ın kâdı olarak Mısır'a atanmasının en erken 270 yılından sonra olabileceğini iddia eden ve bu iddası ile bağlantılı olarak, Tahâvî'nin mezhep değiştirmesi ile ilgili kaynaklarda genişçe yer bulan Müzenî eksensli olay ve nedenleri vâki olmadığını düşünen Kevserî'nin Kâdı Bekkâr ile ilgili bilgileri eksik gibi görünmektedir. Daha geniş bilgi için bk. Çeker, Orhan, Bekkâr b. Kuteybe, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992, X, 365.

21 İltaş, Davut, "Tahâvî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010, XXXIX, 385.

1.2. Tahâvî, Müzenî'nin müşkilatlı meselelerde sıklıkla Ebû Hanife'nin eserlerine baktığını görmüş ve bundan etkilenerek Hanefî mezhebine geçmiştir.

Ebû Ya'lâ el-Halilî, *el-İrşâd* isimli eserinde İmam Müzenî'nin hayatından bahsederken Muhammed b. Ahmed eş-Şurûti'nin Tahâvî'ye: "dayının mezhebine neden muhalefet ettin?" diye sorduğunu, Tahâvî'nin de "ben onun sürekli Ebû Hanife'nin eserlerine baktığını görüyordum. Bundan dolayı Hanefî mezhebine intikal ettim." dediğini zikretmektedir.²²

Temîmî, bu olayı naklettikten sonra Tahâvî'nin hocasının sözüne öfkelenerek mezhep değiştirmedeği bilakis hocasının ilmi kuvvetine rağmen sürekli Ebû Hanife'nin eserlerine ve görüşlerine müracaat ederek zaman zaman onun görüşlerini tercih etmesinden etkilendiği için mezhep değiştirdiği yorumunu yapmaktadır.²³

Tahâvî'nin, dayısı olması hasebiyle Müzenî'nin şahsi kitaplığından istifade ederek burada bulunan Hanefî imamlarının kitaplarını incelemiş ve etkilenmiş olabileceği de ihtimal dâhilindedir.²⁴

1.3. Tahâvî, Hanefî ve Şâfiî mezhepleri âlimlerince yazılan eserleri ve karşılıklı reddiyeleri takip etmiş, Kâdı Bekkâr b. Kuteybe'nin Müzenî'ye karşı yazmış olduğu reddiye'yi okuyunca Hanefî mezhebine geçme kararı almıştır.

Özellikle "şurût" ilminde mahir olan Bekkâr İbn Kuteybe, Hanefî mezhebine mensup olup, uzun yıllar Mısır kâdılığı görevini yürütmüştür. Şâfiî'nin Ebû Hanife'ye karşı ortaya koyduğu görüşlere karşı bir reddiye yazmıştır. Söz konusu görüşleri Müzenî'nin *Muhtasar*'ında okuyan İbn Kuteybe bu görüşlerin kendisine mi yoksa Şâfiî'ye mi ait olduğunu sormuş Müzenî'nin Şâfiî'ye ait olduğu cevabı üzerine *er-Redd ale's-Şâfiî* isimli eserini telif etmiştir.²⁵

Kevserî, Ebû Ya'lâ el-Halilî'nin yukarıda naklettiğimiz rivâyetini şöyle değerlendirmiştir: "Tahâvî, müşkilatlı meselelerde Müzenî'den kafasına tam olarak oturan ve içini rahatlatan cevaplar alamıyordu. Kaldı ki Müzenî de Hanefîlerin eserlerini karıştırıyor, oralardan cevaplar bulmaya çalışıyordu. Tahâvî'nin Hanefî mezhebi'ne

22 Ebû Ya'lâ el-Halilî, *el-İrşâd*, s. 431.

23 Temîmî, Mevlâ Takiyuddin b. Abdu'l-kadir et-Temîmî ed-Dârî el-Ğazzî el-Misrî el-Hanefî, *Tabakâtü's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv, Dâru'r-Rifâi, Riyad, 1983, s. 50, 51.

24 Nezir Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 82.

25 Suyûtî, *Hüsnu'l-Muhadara*, I, 56, 463.

ilgi duyma süreci böyle başlamış ve Bekkâr b. Kuteybe'nin Müzenî'ye karşı yazdığı reddiyesini okuyunca da tamamen Hanefî mezhebine geçme kararı almıştır.²⁶

1.4. Tahâvî, Mısır'a kâdı olarak atanan Hanefî fakîhlerin ders halkalarına katılmış ve zamanla Hanefî mezhebini benimsemeye başlamıştır.

Tahâvî'nin, hem Şâfiî hem de Hanefî fikhını okuyup öğrenmiş olması ona her iki mezhebi kıyaslama imkanı vermiştir. Her iki fikhî müdakkik bir tenkitçi gibi incelemiş ve sonunda Hanefî fikhını benimsemiştir.²⁷

Yâkut el-Hamevi, *Mu'cemu'l-Buldân* isimli eserinde İbn Yunus'tan Tahâvî'nin şu sözlerini nakletmektedir: “İlk ilim tahsil ettiğim hocam Müzenî idi. Ondan İmam Şâfiî'nin görüşlerini öğrendim. Daha sonra İbn Ebî İmrân kâdı olarak Mısır'a atandı. Onun derslerine devam ederek ondan ilim tahsil ettim. Kûfe'lilerin mezhep ve metodunu benimsedim. İlk görüşlerimi terkettim.”²⁸

İbn Ebî İmrân ilim ve fazilet sahibi bir insandı. Fıkıh ve hadis ders halkaları vardı. Burada fikhî meseleleri Hanefî metoduna göre işliyor, diğer mezhep ve müçtehitlerin görüşlerini de zikrediyordu. İbn Ebî İmrân, Hanefî Kâdı Bekkâr b. Kuteybe'den sonra Mısır'a kâdı olarak atanmıştı. Kâdı Bekkâr ilmi, ahlâkı, nezâheti vb. özellikleri ile birçok insanı cezbetmiş ve Tahâvî'nin Hanefî mezhebine intikal etmesine etki etmiş bir insandı. Kaldı ki Tahâvî de kendisinden çokça hadis rivâyet etmişti. Dolayısıyla bu iki âlim'in ilmi, ahlâkı, takvası ve nezaketleri Tahâvî'yi etkilemiş olabilir. Zira bu iki âlim insanın Tahâvî'nin ilmi şahsiyetinin inşası üzerinde çok etkisi olmuştur.²⁹

Esasen Tahâvî'nin Hanefî mezhebine intikal ettiği tarih bilinmemektedir. Bu bağlamda Bekkâr b. Kuteybe ile tanışmasından sonra mı yoksa İbn Ebî İmrân ile tanışmasından sonra mı mezhep değiştirdiği hususunda kesin bir rivayet yoktur. Bununla birlikte bir gün dayısı Müzenî'yi rüyasında gördüğü ve onun kendisine “Ey Ebû Ca'fer!, Ebû Ca'fer, (İbn Ebî İmrân) seni benden çaldı!” dediği rivâyet edilmiştir.³⁰ Bu bilgiden hareketle Hanefî fakihler ile tanışmasının Bekkâr b. Kuteybe ile gerçekleştiği ancak İbn Ebî İmrân ile tanışmasından sonra mezhep değiştirdiği söylenebilir.

26 Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme, *eş-Şurâtü's-Sağîr*, thk. Ruhi Özcan, İhyâu't-Türâsi'l-İslâmî, 1. baskı, Bağdat, 1974, I, 16; Kevserî, *el-Hâvî*, s. 15.

27 Keskiöglü, Osman, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2003, s.119.

28 Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, s. 22.

29 Nezir Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 82, 83.

30 İşler, Emrullah, *Tahâvî ve Ahkâmü'l-Kur'an*'i, basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, s. 34.

1.5. Tahâvî, Şâfiî mezhebini kavramakta zorlanmış, Hanefî mezhebini daha kolay bulduğu için bu mezhebe geçmiştir.

İbn Hacer (v. 852/1449), *Lisanu'l-Mizân* isimli eserinde Müzenî'nin ince bir meseleyi defalarca anlatmasına rağmen anlamaması nedeniyle Tahâvî'ye kızdığını ve Tahâvî'nin öfkelenerek onun ders halkasını terk ettiğini nakletmektedir.³¹

Tahâvî, zekâsı, meseleleri kavrayışı ve vukufiyeti ile bilinen bir öğrencidir. Bu bağlamda Müzenî'nin meseleyi defalarca tekrar etmesine rağmen anlayamamış olması mümkün görünmemektedir. Kaldı ki Müzenî de zeki ve akıllı bir öğrencisine aynı meseleyi defalarca anlatabilecek kadar sabırlı ve ilim ahlâkına sahip bir insandır.³²

Suyûtî, mezhep değiştirmenin hükmü konusunu işlerken mezhep değiştiren kişinin eski mezhebini anlamakta ve kavramakta zorlanmasının bir etken olabileceğini ifade etmiştir. Tahâvî'nin mezhep değiştirmesi ile ilgili rivâyetleri de zikrederek onun mezhep değiştirme sebebinin de bu çerçevede değerlendirilebileceğini beyan etmiştir. Bununla birlikte Tahâvî'nin büyük eserler ortaya koyduğunu ifade etmiştir.³³

İbn Hacer ve Suyûtî'nin Şâfiî mezhebine müntesip oluşları, bu değerlendirmelerinin farklı reflekslere dayanmış olabileceğini akla getirmektedir. Hanefî kaynaklarında çokça zikredilen “Müzenî'nin içinden çıkamadığı meselelerde Ebû Hanifî'nin eserlerine baktığı” ve “Tahâvî'nin bazı ince meselelerde Müzenî'den tatminkâr cevaplar alamadığı” şeklindeki değerlendirmeler karşısında mezhep eksensli bir refleks gösterdiklerini düşünüyoruz.

1.6. Tahâvî, Hanefî ve Şâfiî mezhep âlimleri arasında cereyan eden ilmî münazalardan etkilenmiştir.

Tahâvî'nin yaşadığı dönem, ilmi hareketliliğin had safhada olduğu, bu münakaşaların ilim meclislerinde ve hatta halk önünde cereyan ettiği bir dönemdir. Bu tür münakaşalar, bir tarafın ortaya koyduğu deliller ile diğer tarafa üstün gelmesiyle neticelendiği için ayrıca ilgi uyandırıyor.

31 İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer Ebû'l-Fazl eş-Şâfiî, *Lisânu'l-Mizân*, haz. Abdulfettah Ebû Gudde, Mektebet-u Matbuatî'l-İslamiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2002, I, 620, 621.

32 Nezir Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 88, 89.

33 Nezir Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 86.

Tahâvî'nin *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâvîyye* isimli eserini tahkik eden Şuayb el-Arnâvûd (v. 1438/2016) eserin mukaddimesinde, İmam'ın Şâfiî mezhebinden Hanefî mezhebine intikal nedenleri arasında âlimler arasındaki bu tür ilmi mü-nazaraların Tahâvî üzerindeki etkisine işaret etmiştir.³⁴

Görüldüğü üzere, Tahâvî'nin mezhep değiştirmesi sonraki âlimlerin de dikka-tini çekmiş ve söz konusu nedenler tespit etmeye çalışmışlardır. Müzenî'nin kız-ması ile Tahâvî'nin mezhep değiştirdiği yönündeki nakillerin tahlil edilmesinde fayda görüyoruz. Bir öğretmen öğrencisine kızması ilim geleneğimizde görme-yeye alışkın olduğumuz hatta günümüzde de şahit olduğumuz bir durumdur. Kaldı ki Tahâvî bu esnada 5/6 yaşlarında bir çocuk değil, meseleyi değerlendirebilecek yirmili yaşlarda bir gençtir. Bu bağlamda hocası ve hem dayısı olan Müzenî'nin sadece bir sözüne kızarak mezhep değiştirecek kadar tepki vermiş olması makul değildir. Ancak bu yönlü rivâyetler farklı kanallardan gelmiştir. Bu rivâyetleri cem edecek olursak; Tahâvî'nin zaten bir süreden beri Müzenî'den istediği cevapları alamadığı, Hanefî mezhebi ile ilgilenmeye başladığı, hatta onların ders halkalarını takip ettiği, reddiyelerini okuduğu ve ancak Müzenî'nin ona bu şekilde kızması-nın zaten incelenmiş olan ipin kopmasını sağladığı söylenebilir. Bu “kıзма” olayının Tahâvî nezdinde çok da bir kıymeti olmamalıdır ki kendisine neden Müzenî'den ayrıldığı sorulduğunda “kıзма” konusuna değinmemiştir. Çünkü asıl mesele iki mezhep arasında bir tercihte bulunması ve buna, araştırmaları neticesinde karar vermiş olmasıdır.

Tahâvî'nin mezhep değiştirmesi ile ilgili farklı nedenler zikreden rivâyetleri ister sened, ister akli izah açısından, isterse Kevserî'nin yaptığı gibi kronolojik açıdan tenkit edelim bu çalışmalarımız ancak Tahâvî'nin mezhep değiştirmesine neden olan olayı anlayabilmemizi sağlayacaktır. Bu bağlamda konuya; “Müzenî, Tahâvî'ye öfkeyle kızdı mı?” veya “Tahâvî, hocasının kendisine kızmasına mezhep değiştirecek kadar mı alındı?” vb. sorular üzerinden açıklık getirmek bizi fazlaca bir yere götürmeyecektir. Bunun yerine daha bütüncül bir bakış açısıyla Tahâvî'nin ilmî kişiliğini tahlil ederek özellikle mezhep değişikliğinden sonra yazdığı eserler ve içtihatları üzerinden bir değerlendirme yapmak, Tahâvî'yi, onun fıkıh düşün-cesini ve mezhep değiştirme nedenini anlamamızı daha da kolaylaştıracaktır. Zira Tahâvî, Hanefî mezhebine intikal ettikten sonra da mezhep imamlarını taklid et-memiş, birçok meselede kendi özgün içtihatlarını ortaya koymuştur.

34 Ebû'l-İzz ed-Dımaşkı, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâvîyye*, thk. Şuayb el-Arnâvûd ve Abdullah b. Abdulhasan et-Türki, Müessesetü'r-Risale, 2. Baskı, Beyrut, 1993, s. 56.

2. TAHÂVÎ'NİN HANEFÎ İMAMLARINA MUHALEFET NEDENLERİ

Fikhî hükümlerin temel iki dayanağı Kur'an ve sünnettir. Ancak Kur'an-ı Kehrim ve Hz. Peygamber'in (sas) sünnetinde hükümlerin bir kısmı yoruma meydan vermeyecek sarahatte beyan edilmişken diğer bir kısmı yoruma açıktır. Fikhî ihn tilaflar tam da bu türden naslar üzerinde gerçekleşmiş, fakihler; kıyas, istihsân, maslahat, örf, istishâb vb. yöntemleri kullanma yoluna gitmişlerdir. İşaret edilmesi gereken bir başka husus da, hakkında Kur'an ve Sünnet'te doğrudan hiçbir açıklama bulunmayan meselelerin varlığıdır. Bu ikincisi içtihatla tespit edilecek türden olduğundan bir kısmında –belki çoğunda- ihtilaf kaçınılmaz olmuştur.³⁵

Bununla birlikte farklı içtihatların fikhî sorunların çözümünde Müslümanlara çıkış yolları sunduğu ve bir rahatlama sağladığı da muhakkaktır.³⁶ Keza günümüzde de, karşılaşılan yeni sorunların çözümünde zaman zaman farklı mezhep müçtehitlerinin görüş ve içtihatlarından istifade edilebilmektedir.

Tahâvî'nin bazı fikhî meselelerin hükmü konusunda Hanefî mezhep imamlarına muhalefeti, fikhî bir mesele hakkında farklı bir içtihatla bulunmaktan öte bir şey değildir. Kuşkusuz farklı düşünmesinin makul birçok nedeni de vardır. O, içerisinde yaşadığı topluma ışık tutmaktan başka bir amaç taşımamıştır. Bunun için birçok meselede Hanefî mezhep imamlarının görüşlerini benimsemiş, bazı meselelerde de farklı kanaatler ortaya koymuştur.

Bu bağlamda Tahâvî'nin tespit edebildiğimiz muhalefet nedenlerini şöyle sıralayabiliriz:

2.1. Usûl kaidelerinde hususunda ki görüş ayrılıkları

Tahâvî'nin Hanefî imamlarına muhalefet ettiği bazı meselelerde Hanefî imamların kıyastan rucû ederek istihsâna başvurduğunu ancak Tahâvî'nin, bu meselelerde istihsâna yönelmediği görülmektedir.

İbn Hazm da (v. 456/1064), *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm* isimli eserinde Tahâvî'nin Hanefî mezhep imamlarının aksine istihsân'a karşı çıktığını belirtmiştir.³⁷

35 Pala, Ali İhsan, "Fikhî İhtilafların Uzlaşımına Katkısı Açısından 'Murâ'atu'l-Hilâf' ve 'el-Hurûc mine'l-Hilâf' İlkeleri", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 28, Konya, 2016, s. 589, 590.

36 Çeker, Orhan, *İfta ve Bir Fetva Defteri Örneği*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Konya, 1996, s. 41, 42.

37 İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endelûsî, el-Kurtûbî, ez-Zâhirî, "el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm", thk. Şeyh Ahmed Muhammed Şakir, Dârü'l-Âfâki'l-Cedide, Beyrut, VI, 16.

“Ebû Ca’fer et-Tahâvîde İstihsân Delîli Sorunu” başlıklı makalesinde Tahâvî’nin istihsân deliline bakışını inceleyen Yıldırım Sipahi, İbn Hazm’ın Tahâvî’yi istihsânı reddedenler kategorisinde zikretmiş olmasının nedenini Tahâvî’nin “ben bu konuda istihsân ettim” veya “istihsân gereği böyle bir hüküm verdim” cümlelerini eserlerinde zikretmemiş olmasına bağlamıştır. Bunu İbn Hazm’ın, kendi düşünce sisteminin bir gereği olarak ifade ettiğini de zikretmiştir. Sipahi, Tahâvî’nin istihsânla verilen hükümlere, *el-Muhtasar* isimli eserinde birçok meselede yer verdiğinden bahisle O’nun istihsânı kullandığını ispatlamaya çalışmıştır. Tahâvî’nin hiçbir yerde istihsânı reddettiğine dair bir cümlesinin nakledilmediğini de bu kanaatini desteklemek için dile getirmiştir. Bununla birlikte Sipahi, Tahâvî’nin istihsân yaptığına dair bir örnek de zikretmemiştir. Tahâvî’nin *el-Muhtasar* isimli eserinde, Mezhep imamlarının istihsâna dayanan görüşlerini nakletmiş olmasını, istihsân ile hükmetmiş olduğuna delil kılmıştır.³⁸

Sipahi’nin bu tespitine katılmıyoruz. Zira Tahâvî’nin, Hanefî imamların kıyastan rüçû ederek istihsâna yöneldikleri birçok meselede, istihsân delilini kullanmayarak kıyasta sabit kaldığına dair örnekler³⁹ tespit ettik. Kaldı ki onun çalış-

38 Sipahi, Yıldırım, “*Ebû Ca’fer et-Tahâvîde İstihsân Delîli Sorunu*” Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Eylül, 2016, VI, 11-18.

39 Tahâvî’nin Hanefî imamların aksine istihsana yönelmediği hususunda aşağıdaki meseleler örnek verilebilir: **Kedi artığının hükmü** konusunda bkz. Kâsânî, Alaaddin Ebû Bekr b. Mesud b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiü’s-Sanâi’ fi Tertîbîş-Şerâi’*, Dâru’l-Kitâbîl-İlmiyye, Beyrut, 1986, I, 63, 64; Aynî, *Nuhabü’l-Efkâr fi Tenkîh-i Mebâni’l-Ahbâr fi Şerhi Meâni’l-Âsâr*, thk. Ebû Temim Yâsir b. İbrahim, Vizâratu’l-Evkâf ve Şuûni’l-İslâmî, Lecnet-u İhyâi’t-Turâsîl-Arabî, Katar, trs. I, 149; Haddad, Ebû Bekir b. Muhammed el-Haddâdî el-İbâdî ez-Zebîdî el-Yemenî, *el-Cevheratu’n-Neyyire*, Matbaatu’l-Hayriyye, I. Baskı, 1322, I, 20.

Namazda ilk ve son ka’de ile bu ka’delede “tahiyyat” okumanın hükmü konusunda bkz. Zeylaî, *Tebyînu’l-Hakâik, Şerhu Kenzi’d-Dekâik ve Hâşiyetu Şelbi*, el-Matbaatu’l-Kübrâ el-Emîriyye, I. Baskı, Kahire, 1313, I, 106; Bâbertî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Ekmeleddin Ebû Abdillâh b. eş-Şeyh Şemseddin İbnü’ş-Şeyh Cemaleddin er-Rumî el-Bâbertî, *el-İnâye Şerhu’l-Hidâye*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, trs. I, 504; İbn Nüceym, Serâceddin, Ömer b. Muhammed, el-Mısırî, *en-Nehru’l-Fâik Şerhu Kenzi’d-Dekâik, Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, 2002, I, 199.*

Namazdan selam vererek çıkmanın hükmü konusunda bkz. Zeylaî, *Tebyînu’l-Hakâik*, I, 106; Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme, *Şerhu Meâni’l-Âsâr*, thk. Muhammed Zühri en-Neccâr, Muhammed Seyyid Câdu’l-Hak, Âlemu’l-Kütüb, I. Baskı, Beyrut, 1994, I, 276.

Baygınlık geçiren kişinin kılamadığı namazları kaza etmesi konusunda bkz. Cessâs, Ebû Bekir, Ahmed b. Ali er-Râzî, *Muhtasarü İhtilâfî’l-Ulemâ*, ihtisar, Cessâs, thk. Nezir Ahmed, Abdullah, Dâru’l-Beşair’l-İslamiyye, I. Baskı, Beyrut, 1995, I, 266.

Niyet’in zekâtın edasına mukâreneti şartı için bkz. Zeylaî, *Tebyînu’l-Hakâik*, I, 257; Bâbertî, *el-İnâye*, II, 170; Aynî, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hüseyin el-Ġitâbî el-Hanefî Bedruddin el-Aynî, *el-Binâye Şerhu’l-Hidâye*, Daru’l-Kütübîl-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, 2000, III, 311, 312; İbn Nüceym, Serâceddin, *en-Nehru’l-Fâik*, I, 418, 419; Abdulkadir er-Râzî, Zeynuddin Muhammed b. Ebî Bekr, Ebû Bekir Abdulkadir, *Tuhfetu’l-Mulûk*, talik. Nezir Ahmed, Abdullah, Dâru’l-Beşair’l-İslamiyye, I. Baskı, Beyrut, 1997, 119; Kâsânî, *Bedâiü’s-Sanâi’*, I, 129; Cessâs, Ebû Bekir, Ahmed b. Ali er-Râzî, *Şerhu Muhtasarî’l-Tahâvî*, thk. İsmetullah İnayetullah Muhammed, Dâru’s-Sirâc, 3. Baskı, Beyrut, 2013, I, 574; Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme, *el-Muhtasar*, thk. Ebû’l-Vefâ el-Afgânî, *Lecnetu’l-İhyâi’l-Meârifî’n-Nu’mânî, Haydarabâd, trs. s. 26.*

mamızın çerçevesini oluşturan “ibadetler” konusunda istihsân ile hükmettiği bir hükme de rastlamadık.

el-Muhtasar isimli eserinde ağırlıklı olarak Hanefî imamların görüşlerini nakletmekle birlikte bazı meselelerde doğrudan kendi görüşünü naklettiğine de şahit olduk.⁴⁰ Bu durum esasen genel kabulün aksine *el-Muhtasar* isimli eserini sadece mezhep görüşünü nakletmek için değil, bilakis kendi fikhî görüşlerini de kaydetmek üzere telif ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte bu eserinde naklettiği hükümler, ağırlıklı olarak Hanefî mezhep imamlarının görüşlerini oluşturmaktadır. Tahâvî onların görüşlerini tartışmamış, olduğu gibi aktarmıştır. Hanefî mezhep imamlarının ihtilaf ettikleri hususlarda tercihte bulunmuş ve kendi kanaatini “biz de bu görüşteyiz” diyerek zikretmiştir.⁴¹ Bazı hususlarda ise yorum ve tercihte bulunmamış, Hanefî mezhep imamlarının değil, doğrudan kendi görüşünü zikretmiştir. Bu bağlamda Sipahî'nin, Tahâvî'nin istihsân yaptığına dair *el-Muhtasar*'dan zikrettiği meselelerin, O'nun yorum yapmadan naklettiği Hanefî imamların görüşleri olduğu anlaşılmaktadır.

Tahâvî'nin günümüze ulaşan *Şerhu Meâni'l-Âsâr* ve *İhtilâfu'l-Ulemâ* gibi kapsamlı eserlerinde bile, tetkik ettiğimiz “ibadetler” kısmında fikhî konuları istihsân ile gerekçelendirmemiş olması, O'nun istihsân deliline mesafeli olabileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte günümüze ulaşan eserlerinde istihsânı kabul veya redd ettiğine dair açık bir cümlesini de tespit edemedik. Kuşkusuz bu hususta kesin bir kanaate varabilmek için onun tüm eserleri üzerinde daha özel ve detaylı çalışmalar yapmak faydalı olacaktır.

2.2. Nassların kabulü ve yorumu hususunda ki görüş ayrılıkları

Ahzâb suresinin “Allah ve melekleri, peygambere (sas) çok salavât getirirler. Ey iman edenler! Siz de O'na salavât getirin ve teslimiyetle selam verin”⁴² ayet-i kerimesinin hükmü hususunda Tahâvî'nin farklı bir kanaate vardığı görülmektedir. Hanefî fakihler, bu ayetin her defasında salavât okumanın, “mendup (sünnet)”

40 “İftitah tekbirini niyete bitişik olarak alır” bkz. Tahâvî, *el-Muhtasar*, s. 26; “Namazda oturduğunda ellerini diz kapaklarına koyar” bkz. Tahâvî, *el-Muhtasar*, s. 27; “İlk oturuştan ayağa kalkarken elleri ile yerden destek alarak kalkar” bkz. Tahâvî, *el-Muhtasar*, s. 27; “Cenaze namazında iftitah tekbirinden sonra Allah'a hamdü senâda bulunur.” Tahâvî burada “istiftah” duasını kastetmemiştir. Zira Tahâvî'nin “Cenaze namazında istiftah yoktur” dediğini Cessâs nakletmektedir. Bkz. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, II, 213, 214.

41 Tahâvî'nin *el-Muhtasar* isimli eserinin hemen her sayfasında bu türden tercihlerine rastlamak mümkündür. Bu hususta yapılmış bir tez çalışması da bulunmaktadır. Bkz. Bulut, Abdurrahman, “*Ebû Ca'fer et-Tahâvî ve Muhtasar'ında ki Tercihleri*”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

42 Ahzab, 56.

oluşuna delalet ettiğini ve ayetin mutlak emrinin, tekrarı değil bir kere söylemenin yeterli olmasını gerektirdiğini ifade etmişlerdir.”⁴³

Tahâvî'ye göre ise, namaz haricinde Hz. Peygamber'in (sas) ismi her anıldığında veya iştirildiğinde “salavât” getirmek vâciptir. Bu, Ahzab suresinin 56. Ayetindeki ilahi emrin gereğidir.⁴⁴ Ancak burada emir, tekrarı gerektirdiği için değil bilakis sebep, yani Hz. Peygamberin (sas) isminin anılması, tekerrür ettiği için “salavât” getirmek her defasında vâciptir.⁴⁵

Şah Velîyullah Dehlevî'ye (v. 1176/1762) göre, el-Muhtasar isimli eseri Tahâvî'nin Hanefî mezhebinin sırf mukallidi olmadığını göstermektedir. O, daha güçlü bir delil gördüğünde Ebû Hanîfe'nin mezhebine muhalif de olsa onu alırdı. Hadisleri ve haberleri iyi bilmesi Tahâvî'nin bu temayülünü kuvvetlendirmiştir. Mısır ulemasının çoğundan ve dışarıdan Mısır'a gelenlerden hadis dinlemiştir. Rey ve kıyas ilmi ile hadis ilmini kendisinde toplayan bir âlimdi.⁴⁶

Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-Âsâr* ve *Şerhu Müşkili'l-Âsâr* gibi türünün ilk ve en güzel örnekleri arasında sayılan eserler vermiş olması onun hadis alanındaki yetkinliğinin önemli göstergelerindedir. Günümüze ulaşmayan ancak Cessâs'ın *el-Usûl fi'l-Fusul* isimli eserlerinden hadise dair görüşlerine vakıf olduğumuz İsa b. Ebân'ın (v. 221/836) *Hatau'l-Kütüb* isimli eserine bir reddiye⁴⁷ yazmış olması Tahâvî'nin Hanefî usulüne göre içtihat etmesine rağmen hadislerin kabulü ve hükme delâleti konusunda bazı farklı görüşlere sahip olabileceğini göstermektedir.⁴⁸

Tahâvî'nin görüşleri incelendiğinde Hanefî imamların delil aldığı bazı hadisleri Tahâvî'nin kabul etmediği görülmektedir. Örneğin, Hz. Aişe'den nakledilen “Hz. Peygamber'in (sas) kedi için bir su kabı koyduğu ve kedi o kaptan içtikten sonra kalan su ile abdest aldığı”⁴⁹ na dair rivâyeti değerlendiren Tahâvî, Ebû

43 Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi'*, I, 213; Aynî, *el-Binâye*, II, 275.

44 Merginânî, Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelil Fergânî, Ebu'l-Hasen Burhaneddin, el-Hidâye fi Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedi, thk. Dallah Yusuf, Dâr-u İhyâ-i Tûrâsî'l-Arâbî, Beyrut, trs. I, 53; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 54.

45 Serahsî, *el-Mebsût*, I, 29, 30; Bâbertî, *el-Înâye*, I, 317; Molla Hüseyin, *Dürrü'l-Hükkâm*, I, 76.

46 Keskiöglü, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, s. 119, 120.

47 İsa b. Ebân, Hanefî mezhebini İmam Şâfi'ye karşı savunurken delil olarak kullandığı hadisleri, Hanefî-Mürcü kelâmcı Süfyân b. Sehtân'ın kitabından almış olması nedeniyle Şâfi ve Şii mezheplerinden bazı âlimlerce eleştirilmiştir. Bu konuda eser yazan müellifler arasında Ebû Ca'fer et-Tahâvî de bulunmaktadır. Reddiyesini Kitâbü'r-Red alâ İsa b. Ebân fi Kitâbihi'llezî Semmâhu Hatau'l-Kütüb ismi ile kaleme almıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Özen, Şükrü, “İsa b. Ebân”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, XXII, 481; Kuraşi, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye*, s. 277.

48 Daha geniş bilgi için bkz. Bedir, Murtaza, *Fıkıh, Mezhep ve Sünnet*, Ensar Neşriyat. İstanbul, 2004, 1. baskı, s. 253-255.

49 Dârâkutnî, *Sünen*, “Tahâret”, 218 / I, 117; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, “Tahâret”, 50 / I, 19.

Hureyre'den nakledilen “kedinin ağzının değdiği kabın bir veya iki defa yıkanması gerektiğine”⁵⁰ dair hadis-i şerif ile amel etmenin daha uygun olacağını belirtmiştir. Tahâvî, Ebû Hureyre hadisinin muttasıl bir senetle rivâyet edildiğini ve bu yönü ile Hz. Aişe'den nakledilen hadisten daha güçlü olduğunu söylemiştir.⁵¹

Bunun bir diğer örneği de Ebû Katâde'den rivâyet edilen “*Kedi necis değildir. Çünkü aramızda gezinen hayvanlardandır*”⁵² hadisidir. Hadisi değerlendiren Tahâvî, “bu ifadede kedinin kaptan içtiği suyun necis olup olmamasına dair bir işaret yoktur. Bununla kedinin evde gezinen ve elbiselere sürtünen bir hayvan olduğunun veya evde avlanmak, evi fare ve haşerelerden korumak için bulunabileceğinin kastedilmiş olması da mümkündür. Ebû Katâde bu ifadeyi kedinin artığının temiz oluşuna yorumlamıştır” demektedir.⁵³ Tahâvî, “artıklarının mekrûh⁵⁴ kabul etmemize rağmen köpeklerin de evlerde bulunmasını mekrûh görmüyoruz”⁵⁵ diyerek Ebû Katâde'nin yorumuna ve kedi artığında bir beis görmeyenlerin görüşlerine karşı çıkmıştır.⁵⁶

Kulleteyn hadisi bir başka örnek olarak burada zikredilebilir. Abdullah b. Ömer'den rivâyet edilen Hz. Peygamber'in (sas), “*İki kulle'den (kulleteyn) daha fazla olan su necis olmaz*”⁵⁷ sözlerini zikreden Tahâvî, bu hadisi sahih kabul etmiş ve iki kuleden daha az miktarda ki bir suyun, içerisine necaset düşmekle necis olacağına delalet ettiğini söylemiştir. Oysa Hanefî imamlar, kulleteyn hadisini ma'mulun bih kabul etmemişlerdir.⁵⁸

50 İbnu'l-Mukrî, *el-Mu'cem*, 34/ I, 41; Dârákutnî, *Sünen*, “Tahâret”, 199, 205, 206 / I, 111-113; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, “Tahâret”, 51 / I, 19.

51 Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I, 19, 20; Tahâvî, *Tuhfetu'l-Ahyâr bi Tertib-i Şerhi Müşkili'l-Âsâr*, thk. Ebûlhasan Halid Mahmud er-Riyâd, Dâr-u'l-Belensiyye, 1. baskı, Riyad, 1999, I, 248; Malâti, Yusuf b. Musa b. Muhammed Ebû'l-Muhâsin Cemalettin el-Malâti el-Hanefî, *el-Mu'tasır mine'l-Muhtasar min Müşkili'l-Âsâr*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, trs. I, 18.

52 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 22580, 22636 / XXXVII, 272, 273, 316; Ebû Dâvûd, *Sünen*, “Tahâret” 75 / I, 19; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 1159/ I, 372; Tirmizî, *Sünen*, “Tahâret”, 92 / I, 153.

53 Tahâvî, *Tuhfetu'l-Ahyâr*, I, 248; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, VII, 74.

54 Tahâvî'nin bu meselede, “kerâhat” kavramı ile “haram” hükmünü kastettiği anlaşılmaktadır.

55 Tahâvî'nin, konunun devamında köpeklerin ancak; avlanma, bekçilik yapma vb. nedenlerde evlerde bulunmalarının cevazından hareketle kediyi köpeğe kıyas ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre köpeğin evde bulunması caiz olmakla birlikte bu durum onun artığını nezih kılmadığı gibi kedinin de artığı evde bulunmasına cevaz verilmiş olmakla nezih kabul edilemez. Bkz. Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I, 19.

56 Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I, 19.

57 Ebû Dâvûd, *Sünen*, Tahâret, 63/ I, 17; Tirmizî, *Sünen*, Tahâret, 52/ I, 46; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4605/ VIII, 211.

58 Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, 7, 63; Aliyyulkârî, Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî, el-Herevî, *Mirkâtu'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, Beyrut, 2002, II, 449, 450; Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, I, 253-256.

2.3. Tahâvî ile Hanefî imamlar arasındaki zaman farkı

Zaman farkı, özellikle hükmün ana kaynaklarından olan sünnet'e ulaşma imkânı açısından son derece önemlidir. Zira Tahâvî ile Hanefî mezhep imamları arasında geçen ortalama yüz yıllık bu süre içerisinde hadis tedvin ve tasnif çalışmaları oldukça mesafe katetmiş ve Tahâvî, daha farklı hadis ve âsâra ulaşma imkânı bulabilmiştir. Bu açıdan, Tahâvî'nin içtihatlarını Kur'ân'ın yanı sıra sahih sünnetten de çokça istifade ederek oluşturduğu kanaatindeyiz.

Keza Ahmet Özel, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in fıkıh nazariyelerinin Ebû Hanife'den daha ziyade âsâra dayandığını ve bu hususun aralarındaki içtihat farklılığını ortaya çıkardığını ifade etmiştir.⁵⁹

Bunun nedeni de yukarıda ifade ettiğimiz gibi Ebû Hanife ile aralarındaki zaman farkı ve geçen süre içerisinde hadis tedvini ve tasnifinde kat edilen mesafe olsa gerektir. Bu bağlamda, bizzat Ebû Hanife'den ders alan İmameyn'in muhalif görüşler benimsemesi üzerinde rol oynayan etkenlerden biri olan "daha çok âsâra ulaşabilme imkânı"nın, Hanefî imamlardan ortalama yüz yıl kadar sonra yaşamış olan Tahâvî'nin ihtilafı üzerinde de etkili olması kaçınılmazdır. Kaldı ki Tahâvî, Buhârî, Müslim, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî gibi birçok muhaddisin hadis tedvin ve tasnifi ile meşgul oldukları bir asırda yaşamış, kendisi de hadis ilmi ile çokça meşgul olarak Şerhu Meâni'l-Âsâr ve Şerhu Müşkili'l-Âsâr gibi hadis alanında türünün ilk ve en güzel örneklerinden sayılan eserler telif etmiştir.

2.4. Tahâvî ile Hanefî imamlar arasındaki mekân farkı

Ebû Hanife ve İmameyn Irak'ta, Tahâvî ise Mısır'da yaşamıştır. Irak'ta, Ebû Hanife'nin tesis ettiği, Kûfe fıkıh ekolü ekseninde fikhî meselelere çözüm üretilmekteydi. Oysa Mısır'da daha farklı bir fikhî ve fikrî çeşitlilik mevcuttu. Mâlikî mezhebi burada oldukça yaygındı. Keza Şâfiî mezhebi, İmam Şâfiî'nin hicri 200 yılında Mısır'a gelmesi ile burada yayılmaya başlamış, Müzenî ile ivme kazanmıştı.

Bağdat merkezli Abbasiler (750/1258-132/656), en güçlü dönemlerini iktidarlarının ilk yüz yılında yaşamışlardı. Bu dönemde İslam devletinin sınırlarını Hindistan'da Keşmir vadisine, Kuzeyde Hazar ve Marmara sahillerine, Doğuda Hayber geçidine kadar genişletmişlerdi.⁶⁰

59 Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1990, s. 20, 22.

60 Karaman, Hayrettin, "Ana Hatlarıyla İslam Hukuku 1 Giriş ve Amme Hukuku", Ensar Neşriyat, İstanbul, s. 53.

Söz konusu fetihlerle İslam, farklı coğrafyalarda farklı kültürlere sahip insanlara ulaşmıştır. Yeni Müslüman olan ilim taliplileri Mekke, Medine, Bağdat ve Mısır gibi ilim merkezlerine akın etmiş, İslam âlimlerinin ilim halkalarına devam etmişlerdir. Bu hareketlilik doğal olarak Hanefî mezhep imamlarının yaşadığı muhit ile Tahâvî'nin yaşadığı muhitte yerel kültürün farklı kültürlerle karşılaşmasını ve bir etkileşim içerisine girmesini beraberinde getirmiştir.

İmam Şafîî'nin Bağdat'tan Mısır'a intikal ettikten sonra bazı görüşlerini değiştirdiği ve Mısır'da kavli-cedit'ini oluşturduğu bilinmektedir. Bu husus Bağdat ve Mısır arasında siyasi durum, örf, sosyal hayat ve fikrî çeşitlilik açısından bazı farklılıkların bulunduğunu göstermektedir.⁶¹ Kuşkusuz bu farklılıklar fikhî meseleler hakkında farklı hükümlere varılmasında da önemli birer etken olmuştur.

Bu bağlamda, özellikle örf'ün, asli delilleri yorumlama ve hüküm koyma noktasında içtihadta etkisi göz önünde bulundurulduğunda, Tahâvî'nin müntesibi olduğu mezhebin imamlarına bazı konularda muhalefet etmiş olmasında da etkili olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek.

2.5. Müçtehit imamların müntesiplerine taklidi yasaklayarak onları içtihat etmeye sevk etmiş olmaları

Müçtehit imamlar döneminde âlim olsun câhil olsun hiçbir ferd kendisini diğer bir zâtın -isterse o zât en büyük müçtehit olsun- içtihatlarıyla kayıtlı kılmazdı. İchtihada muktedir olanlar içtihat eder, muktedir olmayanlar da ulaşabildikleri müçtehitten fetva sorarlardı. Bilakis eski âlimler halkı körü körüne taklitçilikten men eder, onları tetkik ve araştırmaya, muhakeme ve düşünmeye teşvik ederlerdi. Ebû Hanife, bir hâdise hakkında fetva verince, "Bu Numan b. Sabit'in reyidir. İstinbâta muktedir olabildiğimizin en iyisi de budur. Kim ki bundan daha güzel bir fikir beyan ederse doğru olan o fikrin alınmasıdır" demekteydi.⁶²

Bu hususa "İslam Hukukunda İchtihad" isimli eserinde işaret eden Hayrettin Karaman, "Müçtehit imamlar devrinin sonuna kadar mezhepler teşekkül etmemişti. Müçtehitler müminleri kendi rey ve mezheplerini taklitle değil, Kitap ve sünnete uymaya davet ediyorlardı. Doğrudan doğruya bu kaynaklardan hüküm çıkaramayanlara bile hiç değilse fetvasına uyacağı müftünün delilini sorup öğrenmesini tavsiye ediyorlardı. Talebelerini taklitten men ediyor, münâzara ve istişa-

61 Candan, Abdurrahman, *İmam Şafîî'nin Kadim ve Cedit Görüşleri*, Vadi Grafik Yay, Ankara, 2017, s. 45-48.

62 Muhammed Seyyid Bey, *Fıkıh Usulü (Giriş)*, haz. Hasan Karayığit, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 283.

re meclisleri akdederek onlara içtihat terbiyesi veriyorlardı”⁶³ demektedir. Kaynaklarda Müzenî'nin Şâfiî'ye muhalif görüşlerinin, İmam Züfer (v. 158/774), Ebû Yusuf ve İmam Muhammed gibi gözde öğrencilerinin ise Ebû Hanife'ye muhalif görüşlerinin bulunduğu zikredilmektedir.⁶⁴

Ebû Hanife ile İmam Mâlik'in (v. 193/808) sohbet ve tartışmaları, Mâlik ile Ebû Leys'in (Leys b. Sa'd) (v. 175/791) yazışmaları, Şâfiî'nin Mâlik ve İmam Muhammed'e, İmam Muhammed'in Mâlik'e, Ahmed b. Hanbel'in Şâfiî'ye talebelik etmeleri ve ilim ehlinin zaman zaman mezhep değiştirmeleri; bir ilim ailesi teşkil eden bu kişilerin imkân buldukça yekdiğerinden istifade ettiklerini, doğruluğuna kanaat getirince rey ve delillerini değiştirmek suretiyle hakkın ızharına ve ilmin tekâmülüne çalıştıklarını göstermektedir.⁶⁵

Şâfiî'nin *el-Ümm* isimli eserini yazmadan önce İmam Muhammed'in *el-Asl* isimli eserini ezberlemiş olması, İmam Muhammed'in Mâlik'in *el-Muvatta* isimli eserini ezberleyerek nakletmiş olması⁶⁶ müçtehit imamlar döneminde mezhepleşmenin henüz tezahür etmediğini ve ilim taliplerinin mezhep taassubundan uzak olarak birbirlerinden rahatlıkla istifade edebildiklerini göstermektedir.

Kuşkusuz Tahâvî de yaşadığı dönem ve muhit açısından bu mecrâ'ya dâhil bir fakih'tir. Şâfiî mezhebinden Hanefî mezhebine intikal etmiş ancak Şâfiî'nin *el-Müsne'd*'ini nakletmekten geri durmamıştır. Keza el-Muhtasar isimli eserinde Hanefî imamların görüşlerini nakletmiş ancak bu eserini Şâfiî'nin öğrencilerinden olan Müzenî'nin el-Muhtasar'ının tertibine göre te'lif etmiştir. Bütün bunlar Tahâvî'nin yaşadığı dönemde, bir imama veya mezhebe bağlılığın elzem görülmediği gibi mezhep değiştirmenin de kınanmadığını göstermektedir. Tahâvî'nin yaşadığı dönemde şahit olmadığımız muayyen bir mezhebi taklit ve hatta taassup derecesinde bağlılık, tarihsel açıdan Tahâvî'den hemen sonra ve zaman içerisinde yaygınlık kazanmaya başlamıştır.

2.6. Tahâvî'nin, “mezhepte müçtehit” seviyesinde bir fakih oluşu

İbn Kemal Paşa'nın “meselede müçtehit” değerlendirmesinin aksine Mercânî, Leknevî ve Kevserî gibi müteahhir Hanefî fukahası Tahâvî'yi, “mezhepte müçtehit” seviyesinde kabul etmişlerdir.⁶⁷

63 Daha geniş bilgi için bkz. Karaman, Hayrettin, *İslam Hukukunda İctihad*, s. 169.

64 Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftahu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fi Mevzûâtı'l-Ulûm*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, I. baskı, Beyrut, 1985, II, 194.

65 Karaman, Hayrettin, *İslam Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, 4. Baskı, s. 197.

66 Dağcı, Şamil, “İmam Şâfiî'nin Hayatı ve Fıkıh Usûlü İlmindeki Yeri”, *Diyanet İlmî Dergi*, XXXII/ 2, s. 81, 82.

67 Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 59; Nezir Ahmed, Abdullah, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 152.

Tahâvî'nin, fıkhnın tüm konuları incelendiğinde Ebû Hanife'ye 364 meselede muhalefet ettiği tespit edilmiştir.⁶⁸ Keza "ibadetler" ile ilgili konularda 26 meselenin hükmünde Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in üçüne birden muhalefet ettiği ve kendi özgün görüşünü savunma ve delillendirme yoluna gittiği görülmektedir.⁶⁹

Tahâvî'nin el-Muhtasar isimli eseri üzerinde yaptığımız incelemede; onun Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in "ibadetler" ile ilgili konularda görüşlerini naklettiği meselelerin 72'sinde kendi tercihini açıkladığı görülmektedir. Tahâvî, söz konusu bu 72 meselenin hükmünde 7 meselede Ebû Hanife'nin görüşünü tercih ederken, 21 meselede Ebû Yusuf'un, 11 meselede İmam Muhammed'in görüşünü tercih ettiğini beyan etmiştir. Kezâ, 25 meselenin hükmünde İmameyn'in ortak görüşünü tercih etmiştir. 3 meselede Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'un ortak kanaatini tercih eden Tahâvî, 5 meselenin hükmünde Ebû Hanife ile İmam Muhammed'in ortak görüşünü tercih etmiştir. Bazı meselelerde Hanefî imamların görüşleri arasında tercihte bulunurken kıyasa başvurduğu görülmektedir.⁷⁰

Buradan da anlaşılmalıdır ki Tahâvî, Ebû Hanife'ye taklit seviyesinde bağlı bir fakih değildir. Birçok meselede İmameyn'in görüşlerini tercih etmiş, 9 meselede de⁷¹ doğrudan kendi görüşünü zikretmiştir. Bu veriler ışığında Tahâvî'nin, Hanefî imamlar içerisinde Ebû Yusuf'un fikhî görüşlerini kendisine daha yakın bulduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir.

Çalışmamızda Tahâvî'nin bazı hususlarda Hanefî imamların görüşlerine olan muhalefetini açıklarken diğer mezhep imamlarının ittifakına atıf yaptığını tespit

68 Bk. Nezir Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, s. 161.

69 İlgili meselelerin tetkiki ve tarafların ileri sürdükleri deliller için bk. Atcı, İsa "Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin İbadetler İle İlgili Konularda Hanefî İmamlarına Muhalif Görüşleri", basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2018.

70 Tahâvî, *el-Muhtasar*, s. 48, 61, 62.

71 Tahâvî'nin söz konusu görüşleri şöyledir:

Kendiliğinden ölerек su yüzeyine vurmuş olan balığın (tâfi) içerisine düştüğü suyu necis kılmayacağı, Namaz öncesinde niyetin iftitâh tekbirine bitişik olması gerektiği, Namazda oturduğumda ellerin diz kapakları üzerine konulacağı, İlk oturuştan 3. rekâta kalkarken eller ile yerden destek alınacağı, Cuma namazında alışverişi yasak kılan ezanın hatip minberdeyken okunan ezan olduğu, Cenaze namazında iftitah tekbirinden sonra Allah'a "hamdü senâ" da bulunulacağı, (Tahâvî burada "istiftah" duasını kastetmemiştir. Zira Tahâvî'nin "Cenaze namazında istiftah yoktur" dediğini Cessâs nakletmektedir. Bkz. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, II, 213, 214). Sa'y'in her şavtına Safâdan başlanması gerektiği, Müzdelife'de cem' ile kılınan akşam ve yatsı namazlarının bir ezan ve iki kamet ile kılınacağı, Mikat bölgelerinde ikamet edenlerin âfâkilerin hükmünde kabul edileceği hususları için bkz. Tahâvî, *el-Muhtasar*, s. 16, 26, 27, 34, 42, 61, 63, 65.

ettik. Örneğin, “Mikat ehli'nin Mekke'ye iş veya ibadet maksadıyla da olsa ihram-sız giremeyeceği”⁷² ve “namazın ilk oturuşunun sünnet olduğu”⁷³ gibi bazı hususlarda Hanefî imamların ittifakına değil, diğer mezhep imamlarının ittifakına vurgu yapmış olması onun taklit ruhundan çok daha aşkın seviyede bir müçtehit olduğunu göstermektedir.

Tahâvî, zaman zaman içtihatlarıyla sadece Hanefî imamlara değil diğer mezhep imamlarına da muhalefet etmiş, söz konusu kanaatinde tek kalmıştır. Örneğin, Safa ile Merve arasındaki tavafın 7 şavt olduğunu ancak her bir şavtın Safâ'dan Safâ'ya tavaf ile gerçekleşebileceğini ve Merve'den Safâ'ya dönüşü bu anlamda itibar edilmeyeceğini belirtmiştir.⁷⁴

Yukarıda zikrettiğimiz örnekler, Tahâvî'nin, fikhî konulara zaman zaman mezhep/mezhepler üstü bir perspektiften baktığını ve özgün içtihatlarını ortaya koymaya çalıştığını göstermektedir.

O'nun *eş-Şurûtu'l-Kebîr* isimli kitabının mukaddimesinde yazdığı, “Bu kitabı Allah Teâlâ'nın emrettiği hükme isabet edebilmek için kendi içtihadımla yazdım” sözleri de onun “mezhepte müçtehit” olduğu yönündeki görüşleri destekler niteliktedir.⁷⁵

Tahâvî'nin oğlu, Ebû Hasan Ali b. Ebû Ca'fer'in babasından naklettiği şu olay bizzat Tahâvî'nin kendisini bir mukallit olarak kabul etmediğini göstermesi açısından önemlidir. Şöyle ki; bir gün Ebû Ubeyd b. Harbûye'nin huzurunda Tahâvî bir mesele hakkında görüşünü beyan etmişti. İbn Harbûye: “Bu, İmam Ebû Hanifé'nin kavli değil!” sözleri ile Tahâvî'ye karşılık verince Tahâvî, tepki göstererek: “Ben sürekli Ebû Hanifé'nin görüşlerini mi söyleyeceğim!” demişti. İbn Harbûye'nin, “ben senin sadece bir mukallit olduğunu düşünüyordum” sözleri üzerine Tahâvî, “Ancak taassup sahipleri taklit eder değil mi!” demiş, İbn Harbûye ise “veya aptallar!” diyerek onu desteklemiştir.⁷⁶ Bu konuşma Tahâvî'nin Ebû Hanifé'yi kuru

72 Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, II, 262.

73 Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, I, 275-277.

74 Aynî, *el-Binâye*, IV, 206; Haddâd, *Cevheratu'n-Neyyira*, I, 155; Molla Hüsrev, Muhammed b. Feramuz b. Ali eş-Şehir bi Molla Hüsrev, *Dürrü'l-Hükkâm Şerhu Ğureri'l-Ahkâm*, Dâr-u İhyâi Kütübî'l-Arabiyye, trs. I, 224; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, II, 134; Zeylâi, *Tebyînu'l-Hakâik*, II, 20, 21; Mevsîlî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el-Musîlî el-Beldehî, Mecduddin Ebu'l-Fazl el-Hanefî, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Matbaatu'l-Halebi, Kahire, 1937, I, 148; İbn Nüceym, Zeyneddin b. İbrahim b. Muhammed İbn Nüceym el-Mısri, *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, 2. Baskı, trs. II, 359.

75 قال لقد وضعت هذا الكتاب على الاجتهاد مني لاصابة ما امر الله عز و جل به

Bkz. Özcan, Ruhi, *el-Hâvî fî Şurûti'l-Tahâvî*, Yüksek Lisans tezi, Bağdat Üniversitesi, Edebiyat ve Yüksek İlimler Fakültesi, Bağdat, 1972, II, 21, 22.

76 İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, I, 626; Nakîb, Ahmed b. Muhammed Nasiruddin, *el-Mezhebu'l-Hanefiyye*, Mektebetu'r-Ruşd, 1. Baskı, Riyad, 2001, I, 178; İşler, *Tahâvî ve Ahkâmü'l-Kur'ân*, s. 44.

kuruya taklit etmediğini ancak, doğru bulduğu görüşlerini aktarmakta bir sakınca görmediğini göstermektedir.

Kanaatimizce Tahâvî'nin, Ebû Hâzîm'in hocası Hanefî fakîh İsa b. Ebân'a red-diye yazmış olması onun mezhep taassubundan uzak, doğru olduğuna kanaat ettiği görüşün savunucusu olan bir fakîh olduğunu göstermektedir. Zira İsa b. Ebân aynı zamanda İmam Muhammed'in öğrencisidir.

Tabakât müelliflerinin onu övmekten kendilerini alamamış olmaları ve özellikle Tahâvî ile aynı dönemlerde yaşamış olan Ebû Said b. Yunus'un "Tahâvî, sîka, güvenilir ve fakîh bir insandı. Onun gibisi gelmedi"⁷⁷ sözleri İmam'ın ilmi mertebesini göstermesi açısından önemlidir.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; Tahâvî'nin Hanefî imamlara muhalefet nedenleri ve özgün görüşleri topluca değerlendirildiğinde; Hanefî imamlara, ibadetler ile ilgili muhalefetini tespit ettiğimiz 26 mesele'nin 16'sında Şafîî'nin kadîm veya cedîd görüşü ile uyumlu bir hükme vardığı görülmektedir. Bu durum, Tahâvî'nin Şafîî ve O'nun görüşlerini sistemleştiren Şafîî mezhep fakîhlerinden kısmen etkilenmiş olabileceğini akla getirmekteyse de; meseleye etraflıca bakıldığında böyle bir etkiden söz etmenin çok kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Hanefî imamların bir veya ikisi ile veya her üçü ile muvafık olduğu ve onlara muhalefet etmediği yüzlerce fikhî mesele bulunmaktadır. Bununla birlikte O'nun, geriye kalan 10 meselede Hanefî imamlar ile olduğu gibi Şafîî imamlar ile de aynı hükümde ittifak etmediği görülmektedir.

Başka bir ifade ile Tahâvî ibadetler ile ilgili konularda 26 meselede her üç Hanefî imama da muhalefet etmiştir ancak ibadetlerle ilgili geriye kalan tüm meselelerde Hanefî imamların görüşlerini benimsemiştir. Kaldı ki bu 26 meselenin de sadece 16'sında vardığı hüküm Şafîî ile örtüşmektedir ki bu kadarı da normaldir. Keza tetkik edildiğinde ibadetler ile ilgili meselelerin bir kısmında imam Malik ve Ahmed b. Hanbel ile de muvafık olduğu görülecektir.

SONUÇ

Tahâvî yirmili yaşlara kadar Şafîî mezhebine müntesip olmuş, dayısı ve aynı zamanda İmam Şafîî'nin öğrencisi olan Müzenî'den Şafîî fikhını öğrenmiştir. Ancak daha sonra Hanefî mezhebine geçme kararı almıştır. Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in eserleri ile ilmi kişiliğini tesis etmiş, delillerden hüküm çı-

77 İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim*, s. 101.

karırken kendisine has bir metodoloji geliştirmeyerek ağırlıklı olarak Hanefî mezhebinin usûl ve metoduna göre içtihatla bulunmuştur. Bununla birlikte mezhep imamlarını olduğu gibi taklit etmemiş, birçok meselede kendi özgün görüşlerini ortaya koyma ve delillendirme yoluna gitmiştir.

Tahâvî'nin yaşadığı dönemde, mezhep taassubu ve taklit ruhu henüz oluşmamıştır. Bu dönemde, mezhep imamları öğrencilerini araştırmaya ve kendilerini daha fazla geliştirmeye teşvik ediyor, içtihat kabiliyetlerinin gelişmesini ve ortaya çıkan yeni meselelerin çözümünde etkin olmalarını istiyorlardı.

Bu dönemde mezhep değiştirmek gayet normal karşılanmaktaydı. Hatta muayyen bir imam ve mezhebe bağlı olmaksızın kendi mezhebini tesis etmiş fakihler de vardır. Keza Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in de Ebû Hanif'e'ye muhalefet ettikleri birçok fikhî meselenin varlığı bilinmektedir. Aslında kurucu mezhep imamlarının her biri, kendilerinin taklit edilmemesini, Kur'an ve sünnete ittiba edilerek bu kaynaklardan içtihatla bulunulmasını şiddetle tavsiye ediyorlardı. Dolayısıyla Tahâvî gibi zeki ve ilmi seviyesi yüksek bir insanın mezhep değiştirmesi, Hanefî mezhep imamlarının görüşleri arasında tercihte bulunması veya kendi içtihadını savunması yadırganacak bir husus değildir. Çünkü o, bu birikime sahipti.

Esasen İslam hukukunun dinamik yapısı da mezhep imamının görüşü üzerine sabitlenmeyi değil, sürekli yenilenmeyi ve içtihat faaliyetinin canlılığını devam ettirmesini gerekli kılmaktadır. Tahâvî'nin yaptığı da aslında tam olarak budur. O Hanefî mezhep imamlarından çok daha farklı bir kültürde yaşamış ve bazı konularda kendi özgün görüşlerini ortaya koyarak delillendirmeye çalışmıştır.

Muayyen bir usul tesis etmemekle beraber, Hanefî mezhebine de taklit seviyesinde bağlı kalmamıştır. Hanefî mezhebine geçtikten sonra da Tahâvî'nin ilimde yükselme, kendini bulma ve kendini geliştirme arayışı devam etmiştir. Nitekim birçok fikhî meselede Hanefî mezhep imamlarına da muhalefet ettiği ve kendi görüşünü ortaya koyduğu görülmektedir. *Şerhu Meâni'l Âsâr ve İhtilâfu'l-Fukahâ* gibi özgün eserler yazmış ve diğer mezhep imamlarının hilâfına kendi görüşünü de kaydetmekten çekinmemiştir.

Kanaatimizce, Tahâvî ilim yolculuğunda mükemmele ulaşmak için çabalamış, Müzenî ile Şâfiî mezhebinde başlayan bu arayışına İbn Ebî İmrân ile Hanefî mezhebinde devam etmiştir. Nihâî noktada birçok hususta Hanefî mezhep imamlarına da muhalefet ederek kendi özgün görüşlerini ortaya koymuştur. Hanefî mezhebine müntesip olmakla birlikte kendisini bununla sınırlamamış gerekli gördüğü hususlarda başka bir fakihin görüşünü benimsemekten veya kendi içtihadını beyan etmekten çekinmemiştir.

Tahâvî'nin ilmî hayatına bakıldığında onun Şafîî mezhebinden ayrılmasının bir gönül kırgınlığından veya Şafîî mezhebini yeterli görmemesinden kaynaklanmadığı bilakis bir arayış içerisinde olduğu ve bu arayışına Hanefî mezhebine intikalinden sonra da devam ettiği görülmektedir.

Kaynakça

- Abdulkadir er-Râzi**, Zeynuddin Muhammed b. Ebî Bekr, Ebû Bekir Abdulkadir, *Tuhfetü'l-Mulûk*, talik. Nezîr Ahmed, Abdullah, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1997
- Ahmed b. Hanbel**, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnâvûd, Adil Mürşid, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 2001.
- Aliyulkârî**, Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî, el-Herevî, *el-Esmâru'l-Ceniyye fî Esmâ'l-Hanefiyye*, thk. Muhammed Ziyaeddin el-Ensârî, 2002.
- _____ *Mirkâtu'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, Beyrut, 2002.
- Atcı**, İsa "Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin İbadetler İle İlgili Konularda Hanefî İmamlarına Muhalif Görüşleri", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2018.
- Aynî**, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hüseyin el-Aynî el-Hanefî Bedred-din el-Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2000.
- _____ *Nuhâbu'l-Efkâr fî Tenkîh-i Mebâni'l-Ahbâr fî Şerhi Meâni'l-Âsâr*, thk. Ebû Temim Yâsir b. İbrahim, Vizâratu'l-Evkâf ve Şuûni'l-İslamî, Lecnet-u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Katar, trs.
- Bâbertî**, Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Ekmeleddin Ebû Abdillâh b. eş-Şeyh Şemseddin ibnuş-Şeyh Cemaleddin er-Rumî el-Bâbertî, *el-İnâye Şerhu'l-Hidâye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, trs.
- Bedir**, Murtaza, *Fıkıḥ, Mezhep ve Sünnet*, Ensar Neşr. 1. Baskı, İstanbul, 2004.
- Bulut**, Abdurrahman, "Ebû Ca'fer et-Tahâvî ve Muhtasar'ında ki Tercihleri", Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, 2014
- Candan**, Abdurrahman, *İmam Şafîî'nin Kadim ve Cedit Görüşleri*, Vadi Grafik Yay, Ankara, 2017.
- Casim**, Kazım, *Tercihâtü'l-İmami't-Tahâvî fî'l-İbâdâti min Hilâli Şerhi Meâni'l-Âsâr*, doktora tezi, İslam Üniversitesi, Bağdat, 1427.
- Cessâs**, Ebû Bekir, Ahmed b. Ali er-Râzi, *Muhtasaru İhtilâfi'l-Ulemâ*, ihtisar, Cessâs, thk. Nezîr Ahmed, Abdullah, Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1995.
- _____ *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, thk. İsmetullah İnyetullah Muhammed, Dâru's-Sirâc, 3. Baskı, Beyrut, 2013.
- Çeker**, Orhan, *İfta ve Bir Fetva Defteri Örneği*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 6, Konya, 1996.
- _____ Bekkâr b. Kuteybe, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992, X, 365.
- Dağcı**, Şamil, "İmam Şafîî'nin Hayatı ve Fıkıḥ Usûlü İlmindeki Yeri", Diyanet İlmi Dergi, XXXII, 2, Ankara, 1996.
- Ebû Dâvûd**, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen-ü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, trs.

- Ebû Ya'lâ el-Halîlî**, Hafız Ebû Ya'lâ Halil b. Abdullah b. Ahmed b. Halil el-Halîlî el-Kazvîni, *el-İrşâd fî Ma'rifeti Ulemâ'l-Hadis*, Mektebetü'r-Rüşd, 1. baskı, Riyad, 1989.
- Ebû'l-İzz ed-Dımaşkî**, *Şerhu'l-Akideti't-Tahâviyye*, thk. Şuayb el-Arnâvûd ve Abdullah b. Abdulhasan et-Türkî, Müessesetü'r-Risale, 2. Baskı, Beyrut, 1993.
- Haddad**, Ebû Bekir b. Muhammed el-Haddâdî el-İbâdî ez-Zebîdî el-Yemenî, *el-Cevheratu'n-Neyyire*, Matbaatu'l-Hayriyye, 1. Baskı, 1322, I, 20
- Hamevî**, Ebû Abdullah Şehabeddin Yâkud b. Abdullah, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâr Sâder, Beyrut, trs.
- Hasan b. Abdulhamid el-Buhârî**, *Menhecu'l-İmami't-Tahâvî fî Defi't-Teâruzibeyne'n-Nusûsiş-Şer'iyyeti min Hilâli Kitabihi Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, basılmamış doktora tezi, Ümmülkura Üniversitesi, 1422.
- İbn Hacer el-Askalânî**, Ahmed b. Ali b. Hacer Ebû'l-Fazl eş-Şâfî, *Lisânu'l-Mizân*, haz. Abdulfettah Ebû Gûdde, Mektebet-u Matbuati'l-İslamiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2002.
- İbn Hallikân**, Ebû Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâi Ebnâ'iz-Zamân*, thk. İhsan Abbas, Dâr Sâder, trs.
- İbn Hazm**, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endelûsî, el-Kurtûbî, ez-Zâhirî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Şeyh Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, trs.
- İbn Kutluboğa**, Ebû'l-Fidâi Zeyneddîn b. Kâsım b. Kutluboğa es-Sûdûnî, *Tâcü't-Terâcim*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1992.
- İbn Nüceym, Serâceddîn Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî en-Nehru'l-Fâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik**, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2002.
- İbn Nüceym, Zeyneddîn b. İbrahim b. Muhammed İbn Nüceym el-Mısırî, el-Bahrur-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik**, Dâru'l-Kütübî'l-İslamî, 2. Baskı, trs.
- İbnu'l-Mukrî**, Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim b. Ali b. Asım b. Zâdân el-İsbahânî el-Hâzin, *el-Mu'cem-u li İbni'l-Mukrî*, thk. Ebî Abdîrrahmân Adil b. Sa'd, Mektebetü'r-Rüşd, 1. Baskı, Riyad, 1998.
- İltaş**, Davut, "Tahâvî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010, XXXIX, 385 – 388
- İşler, Emrullah**, *Tahâvî ve Ahkâmü'l-Kur'ânî*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, 1993.
- Kandemir**, M. Yaşar "Hafız", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, XV, 78 - 80
- Karaman**, Hayrettin, *İslam Hukukunda İctihad*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1975.
- _____ *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku 1 Giriş ve Amme Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul, trs.
- _____ *İslam Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, 4. baskı, İstanbul, 2004.
- Kâsânî**, Alaaddin Ebû Bekr b. Mesud b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedai'us-Sanâi' fî Tertîbiş-Şerâi'*, Dâru'l-Kitabî'l-İlmiyye, Beyrut, 1986.
- Kâtip Çelebî**, Hacı Halife, Mustafa b. Abdullah, *Süllemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, Munazzametu'l-Mu'temeri'l-İslamî Merkezü'l-Ebhâsi't-Târihive'l-Fünûnive's-Sekâfeti'l-İslamiyye bi'l-İstanbul, thk. Mahmud Abdulkadir el-Arnâvûd ve Salih Sa'dâvî Salih, İstanbul, 2010.
- Keskiöğlü Osman**, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2003.

- Kevserî**, Muhammed Zahid b. Hasan, *el-Hâvî, fî Sireti'l-İmam Ebû Ca'fer et-Tahâvî*, neşr. Mektebetü'l-Ezheriyye, 1995.
- Kınalızâde**, Alaaddin Ali Çelebî b. Emrullah b. Abdulkadir el-Humeydî er-Rumî, el-Hanefî el Meşhur bi ibnu'l-Hinnâî, *Tabakâtü'l-Hanefiyye*, yay. haz. Süfyan b. Âyiş b. Muhammed ve Firâs b. Halil Meşal, Dâr-u'İbnu'l-Cevzi, Amman, trs.
- Kirânevî**, Habib Ahmed, *Ebû Hanife ve Ashâbuhu*, Dâru'l-Fikri'l-Arabiyye, Beyrut, 1898.
- Kuraşî**, Muhyiddin Ebû Muhammed Abdulkadir b. Muhammed b. Muhammed b. Nasrullah ibn Salim b. Ebî'l-Vefâ, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv, Daru'l-Ulum, Riyad, 1993.
- Leknevî**, Ebûlhasenat Abdulhay, el-Hindî, *el-Fevâidu'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, yay. haz. Ahmet ez-Za'bî, Daru'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam, Beyrut, 1998.
- Malâtî**, Yusuf b. Musa b. Muhammed Ebû'l-Muhâsin Cemaleddin el-Malâtî el-Hanefî, *el-Mu'tasir mine'l-Muhtasar min Müşkili'l-Âsâr*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, trs.
- Merginânî**, Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelil Fergânî, Ebu'l-Hasen Burhaneddin, el-Hidâye fî Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî, thk. Dallal Yusuf, Dâr-u İhyâ-i Tûrâsî'l-Arâbî, Beyrut, trs.
- Mevsilî**, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el-Musilî el-Beldehî, Mecduddin Ebu'l-Fazl el-Hanefî, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Matbaatu'l-Halebi, Kahire, 1937.
- Molla Hüsrev**, Muhammed b. Feramuz b. Ali eş-Şehir bi Molla Hüsrev, *Dürru'l-Hükkâm Şerhu Ğureri'l-Ahkâm*, Dâr-u İhyâi Kütübî'l-Arabiyye, trs.
- Muhammed Seyyid Bey**, *Fıkıh Usulü (Giriş)*, haz. Hasan Karayığit, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Nakîb**, Ahmed b. Muhammed Nasiruddin, *el-MezhEbû'l-Hanefiyye*, Mektebetu'r-Ruşd, 1. Baskı, Riyad, 2001.
- Nezir Ahmed**, Abdullah, *Ebû Cafer et-Tahâvî, el-İmâmu'l-Muhaddisu'l-Fakîh*, Darul-Kalem, 1. bas-kı, Dımaşk, 1991.
- Özcan**, Ruhi, *el-Hâvî fî Şurûti't-Tahâvî*, Bağdat Üniversitesi, Edebiyat ve Yüksek İlimler Fakültesi, Yüksek Lisans tezi, Bağdat, 1972.
- Özel**, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1990.
- Özen**, Şükrü "İsa b. Ebân", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, XXII, 480 - 481
- Pala**, Ali İhsan, *Fıkıhî İhtilafların Uzlaşımına Katkısı Açısından "Murâ'atu'l-Hilâf" ve "el-Hurûc mine'l-Hilâf" İlkeleri*, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 28, Konya, 2016.
- Sem'ânî**, Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temîmî, *el-Ensâb*, thk. Muhammed Avvâme, Mektebet-i İbn Teymiye, Kahire, trs.
- Sipahi**, Yıldırım, "Ebû Ca'fer et-Tahâvî'de İstihsan Delili Sorunu" *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Eylül sayısı, Denizli, 2016.
- Suyûtî**, Cemaleddin Abdurrahman, *Lübbü'l-Lübâb fî Tahrîri'l-Ensâb*, thk. Muhammed Ahmed Abdülaziz ve Eşref Ahmed Abdülaziz, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. baskı, Beyrut, 1991.
- _____ *Husnu'l-Muhadara fî Tarih-i Mısır ve'l-Kâhira*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1. baskı, 1387.
- Şîrâzî**, Ebû İshak, İbrahim b. Ali b. Yusuf el-Fîrûzâbâdî, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, thk. İhsan Abbas, Dâru'r-Râidu'l-Arabi, Beyrut, 1970.

- Tahâvî**, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme, el-Muhtasar, thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî, Lecnetu'l-İhyâi'l-Meârifî'n-Nu'mânî, Haydarabâd, trs.
- _____ *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, thk. Muhammed Zühri en-Neccâr, Muhammed Seyyid Câdu'l-Hak, Âlemu'l-Kütüb, 1. Baskı, Beyrut, 1994.
- _____ *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, thk. Şuayb el-Arnâvûd, Müessesetu'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut, 1994.
- _____ *Tuhfetu'l-Ahyâr bi Tertîb-i Şerhi Müşkili'l-Âsâr*, thk. Ebûlhasan Halid Mahmud er-Riyâd, Dâr-u'l-Belensiyye, 1. baskı, Riyad, 1999.
- _____ *eş-Şurûtu's-Sağîr*, thk. Ruhi Özcan, İhyâu't-Türâsi'l-İslâmî, 1. baskı, Bağdat, 1974.
- Taşköprizâde**, Ahmed b. Mustafa, *Miftahu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzûâti'l-Ulûm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. baskı, Beyrut, 1985.
- Temîmî**, Mevlâ Takiyuddin b. Abdu'l-kadir et-Temîmî ed-Dârî el-Ğazzî el-Mısırî el-Hanefî, *Tabakâtü's-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv, Dâru'r-Rifâi, Riyad, 1983.
- Tirmizî**, Ebû İsa, Muhammed b. İsa Sevra b. Musa b. ed-Dahhâk, *el-Câmiu'l-Kebîr* (Sünenü't-Tirmizî), thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuât Abdalbâki, Şirket-u Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Baskı, Mısır, 1975.
- Uğur**, Mücteba "Hüccet", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, XVIII, 450 - 451
- Yunus es-Sadefî**, Ebû Said Abdurrahman b. Ahmed, *Tarih-u İbn Yunus el-Mısri*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1421.
- Zehebî**, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyer-u A'lâmî'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvud, Dâru'r-Risâle, Beyrut, 1983.
- _____ *el-Muîn fî Tabakâti'l-Muhaddisîn*, thk. Muhammed Zinhim Muhammed Azb, Dâru's-Sahve, 1. baskı, 1987.
- _____ *Tezkiratü'l-Huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.
- Zeylaî**, Osman b. Ali b. Mihcen el-Bârîi Fahreddin ez-Zeylaî el-Hanefî, *Tebyînu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik ve Haşiyetu Şelbî*, el-Matbaatu'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1. Baskı, Kahire, 1313.
- Zirikli**, Hayrettin, *el-Alâm Kâmusu't-Terâcim li Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâimine'l-Arabi ve'l-Müste'rabîneve'l-Müsteşrikin*, Dâru'l-İlmi li'l-Melayîn, 5. baskı, Beyrut, 1980.